

Zinzoekers rondom een lege plek

Een literatuuronderzoek naar hoe het modernisme van toen (1872-1928) mogelijk een bijdrage kan leveren aan ontwikkelingen bij de remonstranten van nu

Proponentsscriptie Remonstrants Seminarium

Scriptiebegeleider: prof. dr. C. (Christa) W. Anbeek
bijzonder hoogleraar remonstrantse theologie

Tweede lezer: dr. A. (Bert) Dicou
docent remonstrants seminarium

drs. S. (Sandra) van Zeeland – van Cassel
sandra@zeeland.org
mei 2018

Inhoud

1. INLEIDING	3
1.1. AANLEIDING ONDERWERPSKEUZE	3
1.2. PROBLEEMSTELLING	4
1.2.1. <i>Vraagstelling</i>	4
1.2.2. <i>Relevantie</i>	6
1.3. ONDERZOEKSOPZET	7
2. HET MODERNISME IN DE REMONSTRANTSE BROEDERSCHAP.....	9
2.1. HOE HET MODERNISME INGANG VINDT IN DE REMONSTRANTSE BROEDERSCHAP	9
2.2. MODERNISME IN HET DENKEN EN DE PRAKTIJK.....	11
2.3. EEN OMSLAG IN HET MODERNE DENKEN	16
2.4. SPLITSING IN HET MODERNE DENKEN: HET RECHTSMODERNISME	17
2.5. CONCLUSIE.....	18
3. EEN SPRONG IN DE TIJD, REMONSTRANTEN TEGENWOORDIG	20
3.1. REMONSTRANTEN IN DE EENENTWINTIGSTE EEUW.....	20
3.2. WELKE PARALLELEN ZIJN ER TE TREKKEN TUSSEN DE ONTWIKKELINGEN BIJ DE TOENMALIGE MODERNE REMONSTRANTEN EN DE ONTWIKKELINGEN BIJ DE REMONSTRANTEN NU?	24
3.2.1. <i>Kleiner wordende geloofsgemeenschap</i>	24
3.2.2. <i>Nieuwe theologie (van de kwetsbaarheid)</i>	25
3.2.3. <i>Algemene religieuze insteek</i>	27
3.2.4. <i>Mogelijk nieuwe geïnteresseerden</i>	28
3.3. CONCLUSIE.....	29
4. MIJN PERSOONLIJKE INBEDDING IN DE REMONSTRANTSE GELOOFGEMEENSCHAP	32
4.1. WAAROM IK, ALS ZIJNDE NIET KERKELIJK, NAAR DE REMONSTRANTEN KWAM	32
4.2. TUSSEN GELOOF EN ONGELOOF, MODERNISME OP HERHALING?	35
4.3. CONCLUSIE.....	36
5. SAMENVATTING	38
BIBLIOGRAFIE	41

1. Inleiding

Studenten aan het remonstrants seminarium worden op enig moment onderwezen over de rijke historie van de Remonstrantse Broederschap. Onderliggende scriptie is als het ware een vervolg op deze colleges. In de onderstaande paragraaf (§ 1.1.) vertel ik u hier meer over. Vervolgens zet ik de probleemstelling nader uiteen (§ 1.2.). Dit resulteert in de beschrijving van de vraagstelling van dit onderzoek alsmede de relevantie. Het hoofdstuk eindigt met een korte toelichting op de gekozen onderzoeksmethode (§ 1.3.)

1.1. *Aanleiding onderwerpskeuze*

Voor het vak 'remonstrantica' van het remonstrants seminarium dienen de studenten een geschiedkundig onderwerp aangaande het remonstrantisme ter hand te nemen. Mijn keuze viel op wat Vuyk noemt 'de breuk van 1872': de keuze van de Remonstrantse Broederschap voor de vrijzinnige theologie (Vuyk 2012, 29). In 1872 is het seminarium van de remonstranten verhuisd van Amsterdam naar Leiden. Met deze verhuizing deed het modernisme definitief zijn intrede in de Remonstrantse Broederschap. En daarmee kwam, aldus Vuyk, een einde aan het "ware remonstrantisme". Het modernisme bracht een breuk teweeg met het theologische verleden (Vuyk 2012, 56). Het nu als vrijzinnig te boek staande kerkgenootschap was niet altijd vrijzinnig geweest; het komt voort uit de Gereformeerde Kerk.

Deze theologische breuk met het verleden gekoppeld aan de idee dat er toen een 'einde aan de remonstranten kwam' maakte mij nieuwsgierig.

De vraag 'hoe geraakt een geloofsgenootschap, komende vanuit de Gereformeerde Kerk, thuis in de vrijzinnigheid?' hield mij bezig. In de genoemde breuk van 1872 vond ik het begin van mijn antwoord. In het werkstuk voor remonstrantica heb ik onder meer over de ontstaansgeschiedenis, de oprichting van de Remonstrantse Broederschap in 1619, en ontwikkeling van de Remonstrantse Broederschap geschreven. Vervolgens ben ik ingegaan op het vieren van tweede eeuwfeest van het seminarium in 1834 (Hoenderdaal 1982, 95).

Ten tijde van dit tweede eeuwfeest leefde de gedachte dat uiteindelijk de Remonstrantse Broederschap zou terugkeren naar de Gereformeerde Kerk waaruit zij voortgekomen was; een derde eeuwfeest van het seminarium zou toch niet nodig hoeven te zijn. Daarna kwam, als slot van het werkstuk de breuk of ook wel wending van 1872 ter sprake. Daar stopte mijn werkstuk. Deze proponentsscriptie gaat verder waar ik toen gebleven was.

Door genoemd werkstuk voor het vak remonstrantica was mijn belangstelling voor het modernisme gewekt. Ik hoefde dan ook niet lang na te denken over een mogelijk onderwerp voor de proponentsscriptie. Al lezende meende ik parallellen te zien tussen de periode van het modernisme en hetgeen nu gaande is bij de remonstranten. Mijn eigen verhaal sluit aan bij zowel het modernisme als de huidige keuze voor de theologie van de kwetsbaarheid. Deze drie elementen vormen de uitgangspunten van mijn scriptie.

1.2. Probleemstelling

In de voorgaande paragraaf heb ik uiteen gezet waarom mijn keuze is gevallen op het modernisme en dat ik overeenkomsten meen te zien met ontwikkelingen bij de remonstranten nu. In de onderstaande paragraaf zet ik uiteen hoe dit leidde tot de vraagstelling, gevolgd door een toelichting op de relevantie van het onderzoek.

1.2.1. Vraagstelling

In de Remonstrantse Broederschap is een overgang gemaakt van een meer evangelisch - gereformeerd christendom naar een christendom met moderne inslag: het modernisme, een theologische stroming die opkomt in het midden van de negentiende eeuw.

Het modernisme is een breuk met het theologische openbaringsgeloof. Niet langer zijn God en Bijbel onfeilbaar en de waarheid. Onder invloed van de opkomst van de natuurwetenschappen wordt er historisch-kritisch onderzoek bedreven. De Bijbel is niet langer Gods woord en waarheid, maar is over langere periode tot stand gekomen en door

vele schrijvers geschreven.

Het modernisme valt niet bij alle christenen in goede aarde. Waar het wel grond vindt is in de vrijzinnige kerken. Al is de benaming 'vrijzinnig' dan nog niet in gebruik en zijn er feitelijk ook geen vrijzinnige kerken. Wel zijn er binnen de Nederlands Hervormde Kerk predikanten die het modernist zijn. Het is een periode die mij intrigeert: rede en geloof, hoe gaan die samen? Is er iets wat we van toen voor nu kunnen leren? In hoe we anno 2018 kerk willen zijn? En, analoog aan de modernen, willen we het begrip 'kerk' nog wel blijven hanteren? Het is immers ook een heel beladen begrip geworden in onze seculiere tijd (Beleidsplan 2014).

De bloeiperiode van het modernisme in de Remonstrantse Broederschap ligt tussen 1872 en 1928. In 1928 wordt de moderne beginselverklaring van 1879 vervangen door een meer rechtsmoderne tekst en neemt de Broederschap afscheid van het modernisme van de negentiende eeuw.

Uitgaande van bovenstaande en meenemende mijn aanleiding voor de onderwerpskeuze van deze proponentsscriptie luidt mijn onderzoeksvraag:

Welke thema's rondom geloven speelden er bij de remonstranten tussen 1872 – 1928 en welk licht werpt dat op de thema's die resoneren binnen de remonstranten anno nu, en mijn inbedding in deze geloofsgemeenschap?

Om tot beantwoording van de onderzoeksvraag te komen maak ik gebruik van onderstaande vragen:

- A. Wat was er gaande bij de remonstranten tussen 1872 – 1928?
 - Wat was de aantrekkingskracht van de moderne theologie?
 - Welke geluiden klinken er aangaande dat wat niet verloren mag gaan?

B. Een sprong in de tijd, remonstranten tegenwoordig

- Wie willen de remonstranten anno nu zijn en wat hebben ze te bieden?
- Welke parallellen zijn er te trekken tussen de ontwikkelingen bij de remonstranten tussen 1872 – 1928 en de ontwikkelingen bij de remonstranten nu?

C. Mijn persoonlijke inbedding in de remonstrantse geloofsgemeenschap

- Hoe passen mensen die geen kerkelijke achtergrond hebben, maar wel een gevoel hebben voor het religieuze in de Remonstrantse Broederschap?
- Wat hebben remonstranten te bieden aan belangstellenden zonder kerkelijke achtergrond en wat is er nodig als de remonstranten ook voor deze groep aantrekkelijk willen zijn?

1.2.2. Relevantie

Doel van dit onderzoek is aandacht te schenken aan een specifieke periode uit de geschiedenis van de remonstranten. Zijn er uit de mogelijk te trekken vergelijkingen aanknopingspunten te vinden voor de toekomst?

Het onderzoek is interessant voor een ieder die betrokken is bij de Remonstrantse Broederschap alsmede voor mensen die (nog) niet betrokken zijn, maar wel kennis willen nemen van een deel van de geschiedenis van de remonstranten en haar hedendaags zoeken naar nieuwe vormen van geloven.

1.3. Onderzoeksopzet

Om de gestelde vragen te beantwoorden maak ik gebruik van diverse schriftelijke bronnen. Voor het historische gedeelte heb ik vooral gebruik gemaakt van het proefschrift van Tjaard Barnard: *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk*. Tevens waren *Staat in de vrijheid, de geschiedenis van de remonstranten*, geschreven onder redactie van G.J. Hoenderdaal en P.M. Luca, en *Tussen geest en tijdgeest* onder redactie van B. Klein Wassink en Th. M. van Leeuwen, belangrijke bronnen. Ik ben mij er van bewust dat dit allen secundaire bronnen zijn. Om enig overzicht in de materie te houden heb ik hiervoor gekozen. De primaire werken aangaande modernisme, om te beginnen Roessinghs *Het modernisme in Nederland* uit 1922 en *Geloof en Openbaring* uit 1925 van G.J. Heering hebben mijn belangstelling, maar zijn zoals gezegd niet gebruikt voor onderliggende scriptie. Het in 2017 verschenen boek *A Second Reformation? Liberal Protestantism in Dutch Religious, Social en Political Life 1870 – 1940* van Tom Eric Krijger kwam te laat onder mijn aandacht om nog verwerkt te worden in mijn verhaal.

Ten behoeve van het hoofdstuk over de huidige remonstranten heb ik, naast literatuur, tevens gebruik gemaakt van het Beleidsplan Remonstranten Algemene Vergadering van Bestuur 2014. Voor het afsluitende en meer persoonlijke hoofdstuk heb ik geput uit mijn eerder geschreven eindscriptie voor de Universiteit voor Humanistiek en eveneens gebruik gemaakt van mijn eigen ervaringen.

Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie. Uiteindelijk kom ik tot beantwoording van de onderzoeksvraag in het afsluitende hoofdstuk Samenvatting.

Omwille van de leesbaarheid en de omvang van deze proponentscriptie beperk ik mij sterk in de beschrijving van 'het modernisme' en 'de moderne theologie'. Al wek ik soms een andere indruk in mijn schrijven, de moderne stroming in de theologie was allerminst een uniforme beweging (Klooster 2006, 29).

Andere moderne en vrijzinnige religieuze gemeenschappen in Nederland, zoals bijvoorbeeld de Nederlandse Protestanten Bond en de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden, laat ik omwille van de beperkte omvang van deze scriptie achterwege. Om dezelfde reden geef ik geen beschrijving van de samenwerking tussen de Remonstrantse Broederschap en andere vrijzinnige organisaties.

Tot slot nog en opmerking over het door mij gehanteerde 'gereformeerd' voor de nationale kerk van Nederland. Hiermee doel ik niet op de 'kleine luyden' van Abraham Kuyper noch op de eerdere Afscheiding van christelijk gereformeerden in 1834. De termen 'gereformeerd' en 'hervormd' gebruik ik om de nationale kerk van Nederland aan te duiden in het door mij beschreven tijdvak. De Nederduitse Gereformeerde Kerk is bij besluit 1816 van Koning Willem I in 1816 hernoemt tot de Nederlandse Hervormde Kerk. De Nederlandse Hervormde Kerk is in 2004 opgegaan in de Protestantse Kerk Nederland.

2. Het modernisme in de Remonstrantse Broederschap

Over het modernisme, de moderne theologie en alle ontwikkelingen daarbinnen valt veel te schrijven. Zo zijn er in de Remonstrantse Broederschap vele onderlinge discussies geweest aangaande de moderne theologie (Klein Wassink 1989, 7-56). Deze moderne stroming in de theologie was overigens allerm minst een uniforme beweging (Klooster 2006, 29).

Met enig bezwaar stap ik over deze discussies heen om mij in onderstaande paragrafen te beperken tot de kern van het modernisme in de Remonstrantse Broederschap. Allereerst ga ik in op hoe het modernisme ingang vond in de Broederschap (§ 2.1.), gevolgd door een beschrijving van hoe het modernisme in denken en praktijk uitpakte (§ 2.2.). Aan het eind van de negentiende eeuw, zo rond de eeuwwisseling, sloeg het op modernisme en optimisme gebaseerde denken ten aanzien van vooruitgang en wetenschap om (§ 2.3.). Dit resulteerde in de opkomst van het rechtsmodernisme, waarover in de laatste paragraaf geschreven wordt (§ 2.4.). Het hoofdstuk eindigt met een conclusie (§ 2.5.).

2.1. Hoe het modernisme ingang vindt in de Remonstrantse Broederschap

Vanaf ongeveer 1840 ontstaat er een nieuwe theologische richting binnen protestants Nederland. Deze richting wordt de moderne richting genoemd; ook wel modernisme of moderne theologie. Een richting die aan de Universiteit van Utrecht, maar vooral aan de Universiteit van Leiden is ontwikkeld (Klooster 2006, 29). Het modernisme doet rond 1850 ook zijn intrede in de Remonstrantse Broederschap (Barnard 2006, 14).

Kenmerkend voor het modernisme is zijn openheid voor wetenschap en cultuur. Daarmee gaat een 'niets en niemand ontziende bijbelkritiek' gepaard, hetgeen op gespannen voet staat met het instituut kerk (Klooster 2006, 49). Rond 1860 wordt het modernisme manifester.

Met betrekking tot het remonstrants seminarium zijn er al enige tijd zorgen en dan met name wegens de geringe studentaantallen. Als in 1870 de laatste student het

proponentsexamen doet rijst de vraag of het seminarium nog wel te redden is. Er wordt opheffing geopperd, maar als te voorbarig weer terzijde geschoven (Hoenderdaal 1982, 121). Wel wordt er een commissie ingesteld om een en ander aangaande het seminarium te onderzoeken. Deze commissie brengt in 1872 rapport uit: ze doet het voorstel om het seminarium uit haar kerkelijk isolement te halen om zo het seminarium weer aantrekkelijk te maken voor nieuwe studenten (Hoenderdaal 1982, 122). De commissie, met daarin jonge theologen van de moderne richting, bepleit ten behoeve van de aantrekkelijkheid een verplaatsing naar Leiden. De Leidse theologische faculteit staat hoogaangeschreven en is tevens de moderne richting toegedaan (Barnard 2010, 94-95).

Voorstanders van de verplaatsing van het seminarium wijzen er op dat deze verplaatsing noodzakelijk is wil het seminarium en het predikantschap in de Remonstrantse Broederschap aantrekkelijk zijn. Tweede derde van de Algemene Vergadering stemt in met de verplaatsing van het seminarium van Amsterdam naar Leiden (Hoenderdaal 1982, 122).

Hoewel de meerderheid van de Vergadering instemt, is niet iedereen even enthousiast. De keuze voor Leiden is tevens de keuze voor 'eene zeer geprononceerde theologische richting' (Hoenderdaal 1982, 122).

De verplaatsing van het seminarium in 1872 van Amsterdam naar Leiden is een van drie duidelijke tekenen dat het modernisme ingang vindt bij de remonstranten. De twee andere tekenen zijn de overkomst van veel Hervormden naar de Remonstrantse Broederschap eind negentiende eeuw, waarover later meer, en het door de Broederschap aannemen van een moderne beginselverklaring in 1879 (Hoenderdaal 1982, 125) (Barnard 2006, 14).

Joannes Tideman geeft van 1855 tot en met 1872 leiding aan het remonstrants seminarium. De moderne richting heeft niet zijn instemming; het is hem te weinig bijbels georiënteerd. Ook al is hij er zich van bewust dat in de moderne tijd men zich niet meer op de historische betrouwbaarheid van de Bijbel kan verlaten, de moderne theologie slaat zijns inziens door naar de andere kant en verwordt te veel tot een wereldbeschouwing. Een wereldbeschouwing die wel literair-historische en wijsgerige inzichten biedt maar niet een eigenlijke christologie is. Deze ontwikkeling staat Tideman tegen en hij ziet het als een gevaar voor de toekomst (Hoenderdaal 1982, 117). Hij vindt dat de modernen breken met de hoofdlijn van het christelijk geloof. De vrijzinnigen zijn in zijn ogen naturalisten: mensen die

niet langer in de openbaring van God geloven (Vuyk 2012, 29). Gezien de keuze voor een meer moderne koers binnen de Remonstrantse Broederschap vraagt Tideman, mede op grond van zijn leeftijd, ontslag aan als seminariumhoogleraar. Het eervol ontslag wordt hem verleend in 1872 (Cossee 2010, 91).

2.2. Modernisme in het denken en de praktijk

Komende vanuit de gereformeerde kerk wordt de Remonstrantse Broederschap zo onder invloed van modernisme een vrijzinnig kerkgenootschap. Iets geheel nieuws dient zich aan (Cossee 2010).

Kerk

De keuze voor Leiden als vestigingsplaats van het seminarium, alwaar de theologische faculteit de moderne richting is toegedaan, leidt tot wijziging in de theologie van de remonstranten. Tevens leidt het tot een veranderde positie binnen het protestantse kerkelijke spectrum in Nederland (Barnard 2010, 95).

Een aantal jaar daarvoor was er namelijk bij de Hervormde Kerk een kerkordewijziging geweest. Als gevolg hiervan worden veel kerkenraden orthodoxer. Op vrijkomende predikantplaatsen worden geen vrijzinnige predikanten meer beroepen en vrijzinnige predikanten in andere plaatsen krijgen het soms moeilijker in hun werk. Vanwege deze ontwikkeling wordt de Remonstrantse Broederschap voor veel moderne hervormden en hun moderne predikanten een aantrekkelijk perspectief (Barnard 2010, 95).

Deze ontwikkeling is ook voor de Remonstrantse Broederschap interessant: opvangen van hervormden vormt een aantrekkelijk perspectief in verband met groei en dus het zelfstandig blijven voortbestaan van de Remonstrantse Broederschap. Daar staat tegenover dat men zich niet wil mengen in de kerkelijke strijd bij de hervormden (Barnard 2006, 56).

Binnen de Remonstrantse Broederschap ontstaat discussie over het wel of niet toelaten van 'verstoten hervormden'. Daar er gekozen wordt voor het wel opnemen brengt de keuze voor het modernisme zo, onbedoeld maar welkom, een groei voor de Remonstrantse

Broederschap met zich mee.

Nieuwe gemeenten

Na het positief uitgevallen principebesluit om wel nieuwe gemeenten van overgekomen hervormden te erkennen, volgen diverse aanvragen voor het stichten van een nieuwe gemeente elkaar in korte tijd op. De eerste nieuwe gemeente is Arnhem. Groningen, Doesburg, Hoogeveen, Lochem en Meppel zijn plaatsen waar eveneens nieuwe remonstrantse gemeenten gesticht worden (Barnard 2006, 63).

Met de komst van deze nieuwe gemeenten verandert de Remonstrantse Broederschap van een vrijwel Hollandse kerk in een Nederlandse kerk (Vuyk 2012, 31). Verhoudingsgewijs komt er door de vorming van de nieuwe gemeenten meer nadruk te liggen op de steden. De dorpsgemeenten in Zuid-Holland, alwaar de eerste remonstrantse gemeenten werden gesticht, worden kleiner of verdwijnen (Hoenderdaal 1982, 124).

Hoewel de Remonstrantse Broederschap zich zelf graag blijft zien als de representant van het oude beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid ontkomt zij niet aan het in versneld tempo doen toenemen van de moderne richting in veel gemeenten (Hoenderdaal 1982, 124). In deze periode blijkt dat haar redding en het kerkgenootschap bloeit op (Barnard 2006, 236). De komst van nieuwe remonstranten doet het ledenaantal stijgen van 3000, in 1850, naar 12000 in 1900 (Barnard 2010, 96). Deze groei maakt meer zitplaatsen nodig en resulteert dan ook in verbouw of nieuwbouw van remonstrantse kerken (Barnard 2006, 193) (Eck 2001).

Wetenschap

In de negentiende eeuw leunt de wetenschap zwaar op de exacte natuurwetenschappen. Onder de strenge wetenschappelijke methode van de natuurwetenschappen worden historiciteit en godsdienstigheid van elkaar gescheiden. Gevolg hiervan is dat het traditionele gezag van de Bijbel wordt ondergraven. Voortaan zijn historische betrouwbaarheid en godsdienstige waarheid niet langer een en het zelfde. Er ontstaat verschil tussen het wetenschappelijk bijbelonderzoek en de godsdienst. Historische juistheid wordt gesteld

tegenover godsdienstig oordeel; onderzoek naar historische betrouwbaarheid wordt losgemaakt van de geloofsleer (Hoenderdaal 1982, 110).

In 1876 wordt met een nieuwe Wet op het Hoger Onderwijs vorm gegeven aan het uiteenhalen van godsdienstig oordeel en historische betrouwbaarheid. Met de invoering van de zgn. 'duplex ordo' (tweevoudige orde) zijn er enerzijds vakken die gedoceed worden door de theologische faculteit (wetenschap) en anderzijds vakken die door het seminarium worden verzorgd (geloofsleer). Deze benadering van de studie theologie sluit goed aan bij het modernisme (Barnard 2006, 43).

De modernen staat het ideaal van kritische wetenschappelijkheid voor ogen. Zij willen graag in de pas lopen met de nieuwste ontwikkelingen en de wetenschappelijke successen die met name de natuurwetenschap boekten. Uitgangspunt is dat de mens niet steunt op vreemd gezag van Bijbel of kerk, maar steunt op eigen waarneming, eigen onderzoek en eigen denken. Modernen gaan uit van de autonomie van de menselijke geest (Hoenderdaal 1982, 112). Modernisme laat zich kennen als een theologie met een optimistische mensvisie en een algemeen vooruitgangsgeloof.

Modernen namen niet enkel resultaten van het kritisch Bijbelonderzoek, zij leverden zelf ook belangrijke bijdragen aan dit onderzoek. De 'Leidse Vertaling' van de Bijbel wordt gezien als een van de monumenten van de moderne Nederlandse theologie. In 1899 en 1901 verscheen het Oude Testament, het Nieuwe Testament volgde in 1912. In het artikel '*Hoe heilig is de bijbel? Naar een nieuwe onbevangenheid*' van Van Leeuwen uit 1999 worden enkele woorden van de 'Algemeene Inleiding' van de Leidse Vertaling weergegeven. Voor de huidige lezer klinken deze woorden vertrouwd: dat de Bijbel een verzameling is van veelsoortige geschriften, dat deze geschriften een lange geschiedenis kennen en door diverse auteurs geschreven zijn, dat er herhalingen en tegenstrijdigheden in staan, dat ook in de Bijbel saaie, lelijke en oninteressante delen voorkomen. 'De eerbiedige huiver voor de bijbel als Gods woord was hier ver te zoeken!'. De vertalers van de Leidse Vertaling zagen de bijbel als een '[...] rijk gesorteerde bibliotheek, waaruit men veel aan de weet komt over de godsdienstige ontwikkelingen van mensen, twee- tot drieduizend jaar geleden.'

Godsbeeld

Niet langer is de Bijbel een boek door God zelf gegeven, maar een boekwerk van verzamelde verhalen over menselijke getuigenissen. De wonderen uit de Bijbel worden onwaarschijnlijk; ze passen niet binnen de natuurwetenschappelijke kaders. Wat ook verandert is het godsbeeld. Dit verandert van transcendent naar immanent; van een God buiten of boven ons, naar een godsbeeld waarin het goddelijke in ons zelf te vinden is (Barnard 2010, 94). Om God te kennen is er 'geene bovennatuurlijke openbaring' nodig. God grijpt niet in de mensenwereld in naar het hem goeddunkt; God en mens leven namelijk niet in twee afzonderlijke werelden (Hoenderdaal 1982, 112-113). De tegenstelling tussen geloof en wereld wordt losgelaten. Dit maakt dat de theologie van dualistisch (het goddelijke staat tegenover het menselijke) naar monistisch (één wereld) verschuift. Jezus is niet langer de door God gezondene, maar de bijzondere mens die van betekenis kan zijn als ethisch leraar.

Godsdienst als fenomeen

Gedurende de ontwikkeling van het modernisme komt het uitgangspunt van de uniciteit van het christendom onder spanning te staan. Voor moderneren is het christendom niet per se de enige ware godsdienst. Eerder is men geïnteresseerd in godsdienst als fenomeen; een fenomeen dat op allerlei plaatsen en in allerlei culturen te vinden is.

Moderneren hebben moeite met allerlei klassieke kerkelijke vormen zoals bijvoorbeeld doop en avondmaal. Het zijn vormen waarvan het historisch gezien onwaarschijnlijk is dat Jezus zelf ze geleerd heeft. Daarbij verwijzen deze rituelen naar iets dat niet met het verstand kan worden beredeneerd. De kerk is voor moderneren niet langer meer een 'bovennatuurlijk heilsinstituut'. De kerk is voor hen eerder een vereniging van geïnteresseerden in de godsdienst (Barnard 2006, 26-27). Voortaan worden kerkenraden besturen genoemd en worden ouderlingen (of opzieners) bestuursleden (Barnard 2010, 96). Onder invloed van het moderne denken verschuift binnen de Remonstrantse Broederschap de aandacht van het specifiek christelijke naar het algemeen religieuze (Barnard 2006, 243).

Kerkelijke praktijken

De moderne theologie komt in botsing met tal van kerkelijke praktijken (Barnard 2006, 184-193). In de eerste plaats gaan voor moderneren de doop en het avondmaal niet terug op de historische Jezus. Bij de doop komt nog het argument dat deze niet past bij het niet meer trinitarisch denken van veel moderneren. Redenen dus om doop en avondmaal niet of veel minder als kerkelijke praktijk uit te voeren. In bijvoorbeeld Groningen worden doop en avondmaal in 1884 afgeschaft.

Een tweede punt waar de bestaande praktijk met het modernisme in botsing komt is het doen bestaan van een diaconie in de gemeente. Voor moderneren behoren diaconale activiteiten niet langer meer tot een van de kerntaken van de christelijke kerk. Het modernisme sluit zich aan bij de liberale politieke stromingen die de zgn. diaconale taken een taak voor de publieke overheid vinden.

Het derde en laatste punt dat genoemd wordt door Barnard is het gemeenschapsbesef. Moderneren richten zich voornamelijk op het vormingswerk in de gemeente, op preken en op godsdienstonderwijs. Een gemeentelid is eerder een kritische consument die komt voor een interessante kerkdienst, en de kinderen naar godsdienstonderwijs stuurt, dan dat er een hechte band met de gemeente is. Dit geldt overigens niet voor de nieuw gestichte gemeenten. Deze zijn wel nauwer op elkaar betrokken; men heeft immers met elkaar iets moeten opbouwen. Hierdoor wordt het bestaan van de gemeente nog niet als iets vanzelfsprekend ervaren waar dat in de 'oude' gemeenten wel het geval is.

Spanningsveld

Ook al zet de Remonstrantse Broederschap zich af tegen het traditioneel kerkelijke, zij wil zich toch nadrukkelijk verbonden voelen met de traditie van de Kerken (Barnard 2006, 237). Ten overstaan van De Vrije Gemeente, een in 1877 door Amsterdamse modern hervormde predikanten opgerichte niet-kerkelijke gemeente, beargumenteerde de Remonstrantse Broederschap waarom zij geen kerk is in de traditionele zin van het woord: zij is namelijk geen bovennatuurlijk instituut met een voor het heil onmisbare kerkleer en kerkgebruiken (Barnard 2006, 149). Tegelijk verwoordde de Remonstrantse Broederschap ten overstaan van de Hervormde kerk dat zij in een hervormde, christelijke traditie staat (Barnard 2006, 158).

Er bleef een spanningsveld tussen geloof en wetenschap. Moderne theologen werd verweten halfslachtig te zijn door geen keuze te maken voor hetzij het geloof hetzij de wetenschap. Men kon, zo is de gedachte, niet 'met het hoofd een Heiden, met het hart een Christen zijn.' (Hoenderdaal 1982, 117).

2.3. Een omslag in het moderne denken

Rond de eeuwwisseling (1899 / 1900) sloeg het denken ten aanzien van het modernisme om. Het alom gevoelde optimisme dat gebaseerd was op vooruitgang en wetenschap veranderde in onzekerheid. Teleurstelling kwam bovendrijven, ook in de theologie. Teleurstelling was er in de zo hoog aangeslagen wetenschap. Zij had niet de vooruitgang gebracht waar op gehoopt was. Maatschappelijke spanningen liepen op, er was armoede en onvrede, en het werd daardoor almaar lastiger om enkel optimistisch te zijn (Klein Wassink 1989, 42). Langzaam ontstond er een hernieuwde belangstelling voor religie en geloof; hetgeen resulteerde in een splitsing in de moderne richting. Enerzijds bleef de belangstelling uitgaan naar het algemeen godsdienstige, anderzijds ging er hernieuwde belangstelling uit naar het specifiek christelijke (Klein Wassink 1989, 77).

Het modernisme en daarmee gepaard gaande monisme kwam uit bij een wereldbeschouwing die weliswaar wetenschappelijk theologisch verantwoord was, maar het voldeed op den duur niet aan 'wat in die tijd nog "het gemoed" heette: voor het geweten, belaagd door de noden van het maatschappelijke en persoonlijke leven [...]'. (Klein Wassink 1989, 34). Velen keerden het inmiddels als benauwend ervaren klimaat van rationalisme en intellectualisme de rug toe. Veel discussies en strijd zouden nog volgen tussen 'mystieken' en 'intellectualisten', later 'malcontenten' en 'oud-modernen' of 'rechts-modernen' en 'links-modernen' geheten (Klein Wassink 1989, 64).

Waar er rond de eeuwwisseling van de negentiende eeuw met de twintigste eeuw onvrede werd geuit, deed de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) de stemming definitief omslaan. De oorlog bracht grote veranderingen in Europa met zich mee. Het traditionele, liberaal-humanistische mensbeeld viel door de oorlog definitief van zijn voetstuk. De gruwelen van

de oorlog, met zijn slagvelden en loopgraven, bracht het beestachtige van de mens aan het licht (Klein Wassink 1989, 116). Met de Eerste Wereldoorlog kwam er een definitief einde aan het optimisme van de negentiende eeuw. De oorlog tempert het, op vooruitgang gerichte, geloof van de modernen. De wreedheid van de oorlog doet thema's als zonde en schuld, verlossing, bevrijding en het menselijke tekort tegenover Gods heiligheid weer vol in de schijnwerpers staan (Hoenderdaal 1982, 134).

Heering en Roessingh, het rechtsmodernisme aangedaan, braken met het monisme, rationalisme en het optimisme van de traditionele moderne theologie. Vanuit een dualistische visie zochten zij weer naar de oorspronkelijke bedoeling van het modernisme: het zoeken naar eenheid tussen christendom en cultuur (Wassink 1989, 148).

2.4. Splitsing in het moderne denken: het rechtsmodernisme

Rechtsmoderneren geven uiting aan hun onvrede ten aanzien van het intellectuele en religieuze klimaat van het modernisme. Ze zetten zich af tegen drie belangrijke pijlers onder het modernisme: het intellectualisme, het optimisme en het monisme. Hun bezwaar tegen het intellectualisme was dat dit snel kon leiden tot zgn. verstening. Zij willen hun religieuze beleving hier tegen behoeden en het opnemen voor het subjectieve (in plaats van het objectieve) en het persoonlijke van hun beleving. Rechtsmoderneren, voortgekomen uit de mystieke jongeren, lieten zich liever leiden door 'de behoeften des harten' dan door het verstand (Klein Wassink 1989, 78).

De rechtsmoderneren waren eerder geneigd tot een pessimistische kijk op de wereld en de mens. Dit pessimisme maakte hen ontvankelijk voor het christelijke zondebesef. Het zondebewustzijn nam in de religieuze beleving een centrale plaats in en deed hen afscheid nemen van het monisme van de moderne theologen. Godsdienstig leven werd niet langer meer bepaald door de eenheid van het goddelijke en het menselijke, maar door de tweeheid van zonde en genade. Deze behoefte aan genade en verlossing van zonde werd verbonden aan een hernieuwde belangstelling voor Christus en de christologie.

Voor de meeste, inmiddels oudere en traditionele, moderne theologen was deze ontwikkeling moeilijk te begrijpen en een 'ietwat bedreigend regressieverschijnsel' (Klein Wassink 1989, 78). Er vindt als het ware een 'splitsing der geesten' plaats aangaande het modernisme. Voortaan zou er sprake zijn van een linksmodernisme (het 'oude' modernisme) en een rechtsmodernisme.

Roessingh benoemt drie eigenschappen van het rechtsmodernisme: zij is dualistisch, zij is tegen het antisupranaturalisme (dat wil zeggen tegen het niet-bovennatuurlijk zijn van God) en zij wil 'door haar benadrukking van Gods openbaring in Christus specifiek christelijk zijn' (Klein Wassink 1989, 88). In de praktijk betekent dit dat er weer meer belangstelling komt voor klassiek kerkelijke zaken. Er ontstaat een grotere aandacht voor liturgie en kerkelijke plechtigheden als doop en avondmaal hervinden hun weg terug naar de kerkdienst (Barnard 2006, 237).

Tegelijk wil Roessingh ook het humanistische element in de godsdienst behouden. En niet, zoals Karl Barth deed, de tegenstelling tussen mens en God als uitgangspunt nemen. Roessingh wilde niet het menselijke óf het goddelijke van Barth, maar hij wilde het beide: 'en-en'. Voor Roessingh ging het te ver om ook de humanistische waarde te verwerpen; daarmee zou tevens de waarde van de religieuze ervaring verloren gaan. 'Wie de religieuze beleving verwerpt, onthoudt zich van geloofszekerheid. [...] De zekerheid van het geloof is van een "volstrekt eigen soort, van irrationeel intuïtieve aard"' (Klein Wassink 1989, 151).

2.5. Conclusie

In het laatste kwart van de negentiende eeuw doet de moderne theologie zijn intrede in de Remonstrantse Broederschap. Dit ten gevolge van de keus om het seminarium van Amsterdam naar Leiden te verplaatsen. Vanaf 1872 is de Broederschap voor een groot deel de moderne richting toegedaan. Er zijn ook tegenstemmen te horen; zij vinden de moderne theologie te weinig bijbels en te weinig christelijk georiënteerd. De moderne theologie is teveel een wereldbeschouwing, vinden deze tegenstemmen.

De moderne theologie leunt op de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen. Het gevolg hiervan is dat het traditionele gezag van de Bijbel wordt ondergraven. Voortaan zijn historische betrouwbaarheid en godsdienstige waarheid niet langer een en het zelfde. De moderneren staan het ideaal van kritische wetenschappelijkheid voor ogen. Uitgangspunt is dat de mens niet steunt op vreemd gezag van Bijbel of kerk, maar steunt op eigen waarneming, eigen onderzoek en eigen denken. Moderneren gaan uit van de autonomie van de menselijke geest. Jezus is niet langer de door God gezondene, maar de bijzondere mens die van betekenis kan zijn als ethisch leraar. Modernisme laat zich kennen als een theologie met een optimistische mensvisie en een algemeen vooruitgangsgeloof.

Moderneren hebben moeite met allerlei klassieke kerkelijke vormen zoals bijvoorbeeld doop en avondmaal. Onder invloed van het moderne denken verschuift binnen de Remonstrantse Broederschap de aandacht van het specifiek christelijke naar het algemeen religieuze.

Rond 1900 ontstaat de eerste onvrede met het moderne denken. Rationalisme en intellectualisme waren niet meer afdoende, men verlangde eveneens naar aandacht voor het maatschappelijke en persoonlijke leven in de theologie. De Eerste Wereldoorlog bracht een definitief einde aan het optimistische vooruitgangsgeloof van de negentiende eeuw. Zonde en genade keren terug in het theologische vocabulaire.

Als reactie op het modernisme ontvouwt zich het rechtsmodernisme. Zij zet zich af tegen drie belangrijke pijlers onder het modernisme: het intellectualisme, het optimisme en het monisme. De rechtsmoderneren waren eerder geneigd tot een pessimistische kijk op de wereld en de mens. Godsdienstig leven werd niet langer meer bepaald door de eenheid van het goddelijke en het menselijke, maar door de tweehed van zonde en genade. Er ontstond een hernieuwde belangstelling voor Christus en de christologie. Eveneens ontstaat er een grotere aandacht voor liturgie, kerkelijke plechtigheden en religieuze ervaring.

In het volgende hoofdstuk maak ik een sprong in de tijd en gaan we naar de huidige, eenentwintigste, eeuw. In het komende hoofdstuk wordt nagegaan hoe oude kwesties in het hier en nu oplichten.

3. Een sprong in de tijd, remonstranten tegenwoordig

In één keer een stap maken van ongeveer honderd tot honderdvijftig jaar is geen sinecure. Toch is het wat ik nu doe.

Het moderne denken en de rechtsmoderne invloeden zijn sinds het ontstaan in de Remonstrantse Broederschap nooit helemaal verdwenen. Zij zijn ook in de ontwikkelingen van na 1928 op de achtergrond mee blijven spelen.

In onderstaand hoofdstuk geef ik een korte schets van de huidige remonstranten (§ 3.1.) aan de hand van enkele hedendaagse publicaties. Vervolgens ga ik na, of en zo ja, welke parallellen er te vinden zijn tussen de moderne remonstranten van ruim honderd jaar geleden en de remonstranten van nu (§ 3.2.). Het hoofdstuk sluit met een conclusie (§ 3.3.)

3.1. Remonstranten in de eenentwintigste eeuw

Omdat, inzake het vrijzinnige geloof, het zoeken niet onder doet voor het vinden en vragen minstens zo belangrijk zijn als de antwoorden, kwam in 2001 de vraag naar voren of de vrijzinnigheid onvermijdelijk leidt tot een vaag en inhoudsloos geloof? En zo nee, in hoeverre spreekt de in 1940 opgestelde belijdenis ons in de eenentwintigste eeuw dan nog aan (Bosman 2007, 7)? De vraag leidde tot uitvoerige gesprekken en monde in 2006 uit tot de nieuwe belijdenis. Naar vermoeden is dit de eerste belijdenis van een christelijke kerk die is ontstaan uit een breed gemeenschapsproces (Bosman 2007, 8).

De belijdenis van 2006 begint met het antropologische motief: wij, de mens. Om vervolgens via de Geest en Jezus bij God te komen. Een omkering van het traditionele Vader, Zoon en heilige Geest, zoals die in de belijdenis van 1940 gehanteerd wordt. Voor mij is het een voorbeeld van hoe oude geloofstradities en inzichten op een nieuwe manier tot leven worden gewekt. zijn te wekken (Goud 2007, 27). Al werd het antropologische motief niet door een ieder gewaardeerd (Bosman 2007, 114).

De tekst van de nieuwe belijdenis luidt als volgt:

Wij beseffen en aanvaarden

dat wij onze rust niet vinden in de zekerheid van wat wij belijden,
maar in verwondering over wat ons toevalt en geschonken wordt;

dat wij onze bestemming niet vinden in onverschilligheid en hebzucht,
maar in wakkerheid en verbondenheid met al wat leeft;

dat ons bestaan niet voltooid wordt door wie we zijn en wat we hebben,
maar door wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten.

Door dit besef geleid, geloven wij in Gods Geest
die al wat mensen scheidt te boven gaat
en hen bezielt tot wat heilig is en goed,
opdat zij, zingend en zwijgend,
biddend en handelend,
God eren en dienen.

Wij geloven in Jezus, een van Geest vervulde mens,
het gelaat van God dat ons aanziet en verontrust.
Hij had de mensen lief en werd gekruisigd
maar leeft, zijn eigen dood en die van ons voorbij.
Hij is ons heilig voorbeeld van wijsheid en van moed
en brengt ons Gods eeuwige liefde nabij.

Wij geloven in God, de Eeuwige,
die ondoorgronde liefde is, de grond van het bestaan,
die ons de weg van vrijheid en gerechtigheid wijst
en ons wenkt naar een toekomst van vrede.

Wij geloven dat wij zelf,
zo zwak en feilbaar als wij zijn,
geroepen worden om
met Christus en allen die geloven verbonden,
kerk te zijn in het teken van de hoop.

Want wij geloven in de toekomst van God en wereld,
in een goddelijk geduld dat tijd schenkt
om te leven en te sterven en om op te staan,
in het koninkrijk dat is en komen zal,
waar God voor eeuwig zijn zal: alles in allen.

Aan God zij de lof en de eer
in tijd en eeuwigheid

Amen

In 2014 verschenen er zes goddeeltjes waarin de belijdenis van 2006 aan bod komt. Ieder deeltje behandelt een onderwerp van het christelijke geloof: Mens, Geest, Jezus, God, Kerk en Toekomst. Zes remonstrantse theologen onderzoeken het geheim van het geloof. Doel is niet om één gezaghebbende theologie te presenteren, maar wel het willen doordenken van diverse geloofsthema's in ons huidig leven in deze eeuw. Om inzichtelijk te maken '[...] dat er opeen vloeiende, netwerkende, eigentijdse manier gedroomd kan worden over en gewerkt kan worden aan een zinvolle, compassierijke toekomst voor onze mensenwereld. Zo kunnen we dan ook nu en in de nabije toekomst op een eigentijdse wijze kerk zijn: een dak boven wat hoofden, een deur die naar stilte openstaat, een plek waar Gods vrij en lichtend woord gesproken wordt, waar gedaan wordt wat ondenkbaar is, waar gespeurd wordt naar hoop en dageraad. Dan kunnen we "kerk zijn in het teken van de hoop".' (Nissen 2014, 88)

Met het oog op toekomstige ledenaanwas start de Remonstrantse Broederschap een reclamecampagne om meer naamsbekendheid te genereren met het oog op toekomstige ledenaanwas. Het thema van de campagne is 'geloof begint bij jou'. Remonstranten vinden dat het geloof bij de mensen zelf begint. Wat maak je mee en welke vragen roept dat op? Welke mensen ontmoet je en welke gesprekken heb je? Als het uitgangspunt is dat het geloof bij mij begint, dan mag ik er ook een mening over hebben. Zaken ter discussie stellen en ook de vrijheid nemen om niet alles te geloven (Anbeek 2015, 5).

Waar de een wellicht met interesse de opnieuw uitgegeven *De Jefferson Bijbel* (Jefferson, 2016) zal lezen en geen gemis voelt bij het ontbreken van ongeloofwaardige en irrationele passages, vinden anderen juist dat met het verwijderen van die passages ook het heilige en de essentie van wat de Bijbel te bieden heeft wordt weggedaan (Coenradie, Dicou, Thomasson-Rosingh 2017, 14).

Geloven is voor remonstranten, ook al doet de reclameslogan mogelijk anders suggereren, geen individuele zaak. Juist het samen in gesprek gaan over wat er echt toe doet in het leven is een mogelijkheid om jezelf te oefenen in 'levenswijsheid'.

Wie de site, <https://www.remonstranten.nl/wat-geloven-wij/>, van de remonstranten bezoekt zal daar de echo van het modernisme lezen: remonstranten weten dat de Bijbel mensenwerk is en de kerk niet onfeilbaar. En ook voor de huidige remonstranten behoeft het christendom niet het enige ware geloof te zijn. 'Daar was het Jezus ook niet om te doen.'

Waar het de remonstranten wel om te doen is, is de menselijke maat in het geloof. Hoe kom je als mens tot je recht? Remonstranten pleiten voor een vrij en verdraagzaam christendom, en, zo zegt de website, remonstranten hebben de lessen van het humanisme verbonden met het christelijk geloof. Van belang is dat een ieder vrij is om het geloof op zijn of haar eigen manier te beleven.

Dit uit zich onder meer in een veelzijdige benadering van geloven door de predikanten van de remonstranten. In *In mij stroomt een rivier* geeft een aantal van hen weer wat hen zoal bezielt (Holtzapffel en Korbee 2017). Daarbij is de gemene deler dat 'De discussie over het al dan niet bestaan van God, over het wezen van het goddelijke of over de vermeende kloof tussen

gelovigen en ongelovigen [...] niemand meer [lijkt] te boeien. Het is een gepasseerd station. Daarentegen is het bestaan van een *basic trust*, een grondvertrouwen in iets of iemand die mensen te boven gaat, een constante.' (Berkvens-Stevelinck 2017, 147).

3.2. Welke parallellen zijn er te trekken tussen de ontwikkelingen bij de toenmalige moderne remonstranten en de ontwikkelingen bij de remonstranten nu?

Ten aanzien van de te trekken parallellen tussen toen en nu, meen ik een viertal overeenkomstige ontwikkelingen te zien. Dat zijn: een kleiner wordende geloofsgemeenschap; de keuze voor een nieuwe theologie; een zich richten op een meer algemener religieus besef van de Remonstrantse Broederschap en tot slot groep(en) van mogelijk nieuwe geïnteresseerden. In onderstaande subparagrafen laat ik ze één voor één de revue passeren.

3.2.1. Kleiner wordende geloofsgemeenschap

Gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw (Barnard 2006, 193) tot begin jaren zestig van de twintigste eeuw (Hoenderdaal 1982, 174-175) is er een bloeiperiode van de Remonstrantse Broederschap.

Voor die tijd en na die tijd is er sprake van een kleiner wordende geloofsgemeenschap.

Waar aan het einde van de negentiende eeuw de Remonstrantse Broederschap, na enig beraad, groepen van moderneren toe liet om tot nieuwe remonstrantse gemeenten te komen (groei), is de Remonstrantse Broederschap nu actief aan het werven voor nieuwe leden middels een reclamecampagne (hoop op groei). Tevens is zij gestart met het uitrollen van zgn. vernieuwingsplekken: gelieerd aan een remonstrantse gemeente gaan vernieuwingspredikanten op zoek naar nieuwe vormen van remonstrants geloven en geloofsgemeenschap zijn (Peters 2017).

Hoewel beide houdingen van elkaar verschillen is de onderliggende oorzaak aan elkaar verwant en ingegeven door een krimpend ledenaantal van gemeenten.

Wanneer de remonstranten iets aan het dalende ledenaantal willen doen en niet naar binnen gericht willen zijn om met enkel remonstranten te communiceren, is het een noodzaak om naar buiten te treden (Beleidsplan 2014, 6).

3.2.2. Nieuwe theologie (van de kwetsbaarheid)

Het christelijke geloof 'is ooit ontstaan uit een zoektocht om te midden van kwetsbaarheid en lijden tot een leven in volheid te komen, waarin eigenheid, verbondenheid en solidariteit centraal staan. In de evangeliën loopt dit uit op een mislukt leiderschap, op dromen die in duigen vallen, op geweld, dood en rouw en op de daarop volgende verwarring en desoriëntatie. Maar juist op dat soort cruciale momenten bieden de verhalen zicht op belangrijke waarden die mensen door de jaren heen geformuleerd hebben, waar ze naar geleefd hebben en die ze eventueel opnieuw hebben geformuleerd.' (Anbeek 2013, 54-55).

Met de aanstelling van Christa Anbeek in 2013 als bijzondere hoogleraar remonstrantse theologie aan de Vrije Universiteit namens de Remonstrantse Broederschap is ingezet op een vernieuwende ervaringstheologie. Zij bepleit dat, wil geloof een keuzemogelijkheid blijven, het noodzakelijk is om theologische inzichten zo te verwoorden dat zij herkenbaar zijn in onze eigen ervaringen van kwetsbaar leven.

De keuze voor een nieuwe theologie, een ervaringstheologie, past in de ontwikkelingen van de remonstranten. Zo haalt Tjaard Barnard in het artikel *De Remonstrantse Broederschap: wat zij is en wat zij wil* de ontwikkeling van de remonstrantse identiteit aan. De remonstranten, het gedachtegoed en de identiteit, het ontwikkelt zich telkenmale. Wat is nu werkelijk remonstrant (Barnard 2015, 24)? De remonstranten, als kleine organisatie, moeten zichzelf telkens opnieuw uitvinden en de eigen positie definiëren (Barnard 2015, 26).

Het fundament van de theologie van de kwetsbaarheid is niet gelegen in een heilige bron, goddelijke openbaring of een theologisch document. Wel sluit het aan bij de ontwikkeling die te zien is in de belijdenis van 2006. Hierin is ruimte gelaten voor andere spirituele oriëntaties en praktijken zoals bijvoorbeeld het boeddhisme (Barnard 2015, 29). De nieuw ontwikkelde ervaringstheologie stapt in deze ontwikkeling en wordt gevormd door ervaringen van de kwetsbaarheid van het leven zelf (Anbeek 2013, 47). Het gaat over persoonlijke ervaringen die het bestaan op zijn kop zetten. Deze ervaringen maken het leven voelbaar en kunnen een uitnodiging worden om stil te staan bij wat nu echt van waarde is. Dit soort ervaringen, ook wel contrastervaringen genoemd, kunnen zowel negatief als positief zijn (Anbeek 2015, 10-11).

Anbeek onderstreept de urgentie van een religieuze oriëntatie. Het gaat haar daarbij niet enkel om de christelijke, maar ook om de humanistische, boeddhistische, moslim- en andere tradities. Al deze perspectieven dragen een waardevolle kijk op het leven aan.

Belangrijk in de ontwikkeling van de theologie van de kwetsbaarheid is een gespreksgroep over kwetsbaar leven. In deze groep vindt op gestructureerde wijze uitwisseling en gesprek plaats over wat voor de deelnemer van betekenis en van waarde is in het leven. Dit gebeurt aan de hand van een concreet beleefde contrastervaring. Dit vormt het uitgangspunt in de gespreksgroep, niet een thesis of abstracte verhandeling over kwetsbaarheid. Het spreken over de geleefde ervaring laat zien dat we veel meer en ook op een fundamenteeler niveau met elkaar verbonden zijn dan we denken (Anbeek 2017).

Een gespreksgroep over kwetsbaar leven wordt begonnen met het op papier schrijven van een eigen ervaring. Deze ervaringen lezen de deelnemers een voor een voor in de groep. Er vindt nog geen verdere uitwisseling plaats, het is enkel voorlezen en luisteren naar elkaar. In de daarop volgende bijeenkomsten wordt de contrastervaring onderling verder uitgediept (Anbeek 2017).

Gewoonlijk spreken we wel makkelijk over ons succes, over waarin we geslaagd zijn, over vrijheid, gezondheid en zelfbestemming. En niet, of veel moeilijker, over wat er mis ging,

anders liep in het leven, ons deed falen, dat wat afbrak of ons verwondde. Door deze kant zo goed als onbesproken te laten lijkt deze kant niet te bestaan. Echter, door wel te gaan spreken over wat ons beschadigde of brak, wordt ook zichtbaar wat ons doet verwonderen, kracht geeft, helpend is en waar we iets kunnen ontdekken dat we voorheen nog niet eerder hebben gezien (Anbeek 2017). 'Het maakt een gedeelde menselijke conditie zichtbaar en nodigt ons uit tot verantwoordelijkheid voor elkaars fysieke, concrete leven.' (Anbeek 2013, 50). Het biedt uitzicht op vragen die het persoonlijke domein overstijgen en roept vragen op over hoe wij als samenleving om willen gaan met kwetsbaarheid en afhankelijkheid.

Gebaseerd op de loci van de christelijke systematische theologie heeft Anbeek fundamentele vragen geformuleerd (Anbeek en de Jong 2013, 59-72).

De vragen zijn een uitnodiging om op zoek te gaan naar wat voor mensen van waarde is en vormen zo een pad om de eigen bronnen zichtbaar te laten worden. Zo kunnen zich nieuwe horizonnen van existentiële, spirituele en morele oriëntatie vormen.

In veel, bijna alle, levens vinden er vroeg of laat aardverschuivingen plaats, waardoor alles anders lijkt dan het was. Het vertrouwde heeft plaats gemaakt voor chaos. Hoe kunnen we dan een weg vinden te midden van die chaos (Anbeek 2018)?

In het boek *Berg van de ziel* (Anbeek en de Jong 2013) is de zoektocht beschreven van een vrouw die verder moet zien te leven te midden van alles dat stuk is. Maar ook gaat het boek over een god die er niet is '[...] die zich niet laat zien en horen op het moment dat de grond onder je voeten wegzakt. Daar zit precies het menselijke in: wie zijn wij dan als mens, wat kunnen we voor elkaar betekenen en wat toont zich als van ultiem belang' (Anbeek 2018)?

3.2.3. *Algemene religieuze insteek*

Het evangelie van Jezus Christus geeft alle ruimte om nieuwe wegen te bewandelen. En, nog belangrijker, Jezus daagt ons voortdurend uit om met anderen het gesprek aan te gaan. Deze boodschap is voor de Remonstrantse Broederschap nog altijd relevant om uit te dragen en

mensen er mee in contact te brengen. Echter is de Remonstrantse Broederschap zich er wel van bewust dat de wijze waarop dit gebeurt, op punten aangepast zal moeten worden aan de behoefte van nieuwe generaties (Beleidsplan 2014, 6).

De theologie van de kwetsbaarheid brengt zo'n algemenere religieuze taal met zich mee die aansprekend is voor nieuwe generaties: het seminarium heeft een grote groep studenten. De vragen van de theologie van de kwetsbaarheid vinden hun basis in de christelijke dogmatiek, maar zijn nu zo hergeformuleerd dat zij ook voor hen die niet met theologie bekend zijn, begrijpelijk en herkenbaar zijn.

Aangaande de moderne theologie werd naar voren gebracht wat nu nog het eigenlijk christelijke was? Ook nu, ten aanzien van de theologie van de kwetsbaarheid, wordt deze vraag gesteld (Anbeek 2018).

3.2.4. Mogelijk nieuwe geïnteresseerden

In de door de Remonstrantse Broederschap uitgedachte reclamecampagne is de nichedoelgroep van hoogopgeleide 45 plussers met een (van huis uit) kerkelijke achtergrond als primaire doelgroep gekozen (Beleidsplan 2014, 26).

Daarnaast is er evenwel nog een interessante doelgroep voor de remonstranten: de niet-kerkelijke maar wel in zingeving geïnteresseerde mensen. Zij worden door Motivaction, het bedrijf dat voor de Remonstrantse Broederschap het doelgroepenonderzoek uitvoerde, genoemd. Ze zijn ook meegenomen in de afweging voor de doelgroepkeus, maar zijn uiteindelijk niet gekozen vanwege het feit dat zij een minder toegankelijke doelgroep voor de remonstranten zouden zijn.

Volgens het onderzoek ervaren geïnteresseerden in zingeving en religie, de kerkelijk ongebonden, een viertal drempels om toe te treden tot een kerkgenootschap.

De eerste drempel die wordt genoemd is dat een binding aan een vast verband gezien wordt als niet wenselijk en dwingend. De voorkeur gaat uit naar korte en persoonlijke momenten

van zingeving. Of voor losse verbanden waar men zich ook weer makkelijk van los kan maken. Als voorbeeld wordt een yogagroep genoemd.

Een tweede drempel is gelegen in het beeld dat er van en over kerken is. Dit beeld dat kerkelijk ongebondenen hebben van kerken valt te typeren als: dogmatisch en gebaseerd op angst en dwang. Men heeft er moeite mee om zich een kerk voor te stellen die niet aan dit plaatje beantwoordt.

De derde drempel sluit aan bij bovengenoemd punt en betreft het niet gelijk oplopen van hoe de Remonstrantse Broederschap zichzelf als vrijzinnige kerk ziet en hoe zij door 'zinzoekers' wordt ervaren. De Remonstrantse Broederschap houdt vast aan Bijbel en evangelie als leidraad voor haar gemeenschap. Dit centraal stellen van het christendom wordt geplaatst in het negatieve beeld waarin de kerken worden gezien door de zinzoekers.

Tot slot is de vierde drempel de onbekendheid met het kerkelijke taalgebruik. Het anders opvatten van bepaalde woorden kan leiden tot afstand en onbegrip over waar kerken, en in dit geval de Remonstrantse Broederschap, voor staan (Beleidsplan 2014, 22-23).

Toestroom van nieuwe belangstellenden en leden en vrienden voor de Remonstrantse Broederschap zou welkom zijn. Niet uitgesloten is dat in de toekomst, onder komst van zo'n nieuwe groep, liturgische gebruiken hetzij inzichtelijker gemaakt gaan worden, hetzij veranderingen ondergaan. Hierin is geen verschil met zo'n 150 jaar geleden. Wat eveneens overeenkomstig is, is de schroom om het over deze wenselijkheid van nieuwe aanwas te hebben. Wel een groot verschil is dat de reclamecampagne expliciet is opgezet in tegenstelling tot de 'spontane' toestroom ten tijde van de moderneren.

3.3. Conclusie

'Geloof begint bij jou' is de leus waarmee de remonstranten in 2015 reclame hebben gemaakt. Remonstranten vinden dat het geloof bij de mensen zelf begint. Dit houdt ook in dat zaken ter discussie stellen en de vrijheid nemen om niet alles te geloven tot de mogelijkheden behoren.

Geloven is voor remonstranten, ook al doet de reclameslogan mogelijk anders suggereren, geen individuele zaak. Juist het samen in gesprek gaan over wat er echt toe doet in het leven is een mogelijkheid om jezelf te oefenen in 'levenswijsheid'.

Remonstranten pleiten voor een vrij en verdraagzaam christendom. Zij hebben de lessen van het humanisme verbonden met het christelijk geloof. Van belang is dat een ieder vrij is om het geloof op zijn of haar eigen manier te beleven. Een constante in al deze vrijheid is een grondvertrouwen in iets of iemand die mensen te boven gaat.

Parallellen die te trekken zijn tussen remonstranten toen (modernisme) en nu zie ik op het gebied van de kleiner wordende geloofsgemeenschap, op het volgen van een nieuwe theologie, het algemeen religieuze van deze theologie en een groep mogelijk geïnteresseerden.

Waar vroeger groepen moderne hervormden naar (nieuwe) remonstrantse gemeenten kwamen is de Remonstrantse Broederschap nu actief aan het werven voor nieuwe leden middels een reclamecampagne. Hoewel beide houdingen van elkaar verschillen is de onderliggende oorzaak wel aan elkaar verwant: het almaar krimpen van gemeenten.

Sinds 2013 is nadrukkelijk ingezet op een vernieuwende ervaringstheologie: de theologie van de kwetsbaarheid. Deze theologie gaat over persoonlijke ontregelende ervaringen die het bestaan op zijn kop zetten. De ervaringen maken het leven voelbaar en kunnen een uitnodiging worden om stil te staan bij wat nu echt van waarde is. Dit soort ervaringen, ook wel contrastervaringen genoemd, kunnen zowel negatief als positief zijn. Oervragen, geformuleerd aan de hand van de systematische opbouw van de christelijke geloofsleer, kunnen nieuwe perspectieven ontvouwen om een leven te leven dat (toch) de moeite waard is. Als mensen hebben we elkaar meer te vertellen dan we denken en we hebben elkaar voortdurend nodig om niet (weer) in het donker te verdwalen. Het met elkaar durven te bespreken van ons eigen kwetsbare leven, maakt dat onze persoonlijke ervaringen mogen bestaan en niet verzwegen hoeven te worden.

Aangaande de moderne theologie werd naar voren gebracht wat nu nog het eigenlijk christelijke was. Ook nu, ten aanzien van de theologie van de kwetsbaarheid, wordt deze vraag naar voren gebracht.

In de door de Remonstrantse Broederschap uitgedachte reclamecampagne is de hoogopgeleide 45 plusser met een (van huis uit) kerkelijke achtergrond als primaire doelgroep gekozen. Daarnaast is er nog een andere interessante doelgroep voor de remonstranten, namelijk de niet-kerkelijke maar wel in zingeving geïnteresseerde mensen. Bij deze doelgroep zijn nog wel enkele obstakels te overwinnen. Het beeld dat kerkelijk ongebondenen hebben van kerken valt te typeren als: dogmatisch en gebaseerd op angst en dwang. Men heeft er moeite mee om zich een kerk voor te stellen die niet aan dit plaatje beantwoordt. De Remonstrantse Broederschap is zich er van bewust dat de wijze waarop zij haar boodschap wil brengen op punten aangepast zal moeten worden aan de behoefte van nieuwe generaties. Toestroom van nieuwe belangstellenden en leden en vrienden voor de Remonstrantse Broederschap zou welkom zijn. Hierin is geen verschil met zo'n 150 jaar geleden. Wat eveneens overeenkomstig is, is de schroom om het over deze wenselijkheid van nieuwe aanwas te hebben. Wel een groot verschil is dat de reclamecampagne nu expliciet is opgezet in tegenstelling tot de 'spontane' toestroom ten tijde van de moderneren.

Na deze algemene schets van de huidige remonstranten wordt er in het volgende hoofdstuk ingezoomd op mijn persoonlijke verhaal en hoe ik de remonstranten leerde kennen. Aansluitend volgt een paragraaf over het onlangs verschenen boek van Taede Smedes, *God, iets of niets?*, waarin het gaat over veranderende manieren van geloven..

4. Mijn persoonlijke inbedding in de remonstrantse geloofsgemeenschap

Onderstaande paragraaf (§ 4.1.) is een weergave van hoe ik, als zijnde niet kerkelijk, bij de remonstrantse gemeente Utrecht ben aangeland. De volgende paragraaf van dit hoofdstuk gaat over geloof en ongeloof in onze postseculiere maatschappij en hoe het heilige ervaren kan worden voorbij de traditionele vormen van geloven. (§ 4.2.) Het hoofdstuk wordt besloten met een conclusie. (§ 4.3.)

4.1. *Waarom ik, als zijnde niet kerkelijk, naar de remonstranten kwam*

Ten tijde van het nadenken over en schrijven van mijn eindscriptie voor de Universiteit voor Humanistiek over ‘de plaats van stilte en rust in humanisme’ (Zeeland 2012) had ik niet kunnen vermoeden dat dat een lange tocht zou worden waarbij ik in een worsteling terecht kwam met enerzijds de aantrekkingskracht van stilte en anderzijds mijn moeite met de sterk religieuze kant van het door mij gekozen thema.

Stilte vond, en vind ik nog steeds, een interessant en veelzijdig onderwerp. Om het thema indertijd gericht te benaderen koos ik er voor om het in een meer levensbeschouwelijk perspectief te plaatsen. Een perspectief dat ik toen vond bij de Duitse theoloog Josef Pieper (1904-1997). In zijn werk *Rust en beschaving* verwoordt Pieper op een heel heldere manier het belang van rust voor een maatschappij: niet de doelmatigheid of de werkzaamheid is van belang voor een samenleving, maar juist de rust is de bestaansvoorwaarde van cultuur. In de rust is het mogelijk om weer mens te worden, los van enig nut, belang of doel. Er zijn zes dagen om te arbeiden, om nuttig en van belang te zijn, maar de zevende dag niet. Die zevende dag is er om los te komen van de dagelijkse dingen, om even stil te staan bij het leven. Om het leven, de zinggrond van het bestaan, te kunnen vieren.

Om in mijn eindscriptie een brug te kunnen slaan tussen de christelijke teksten van theoloog Josef Pieper en de, eveneens in die scriptie besproken, humanistische Jaap van Praag (1911-1981) heb ik gebruik gemaakt van de filosoof Cornelis Verhoeven (1928-2001).

Het denken van Verhoeven concentreert zich, al cirkelend, langs de kernthema's van zijn werk: de verwondering en het belang van het passieve. Verhoeven is vooral geïnteresseerd in en heeft aandacht voor het zo zijn van de werkelijkheid. In zijn teksten klinkt het ontzag door dat het leven niet zonder meer maakbaar is. Voor Verhoeven is dit geen teleurstelling, maar juist een geruststelling.

Ik worstelde me een slag in de rondte met de teksten van theoloog Pieper, herkauwde de teksten van de humanist Van Praag en raakte gecharmeerd van wat filosoof Verhoeven allemaal schreef. Daar zat ik dan als humanist, hopeloos verdwaald in christelijke thematieken als stilte, rust, ontvangen, geschenk, gemeenschap en vieren.

Op dit punt maakte mijn theoretisch zoeken plaats voor een zoeken in de praktijk. Waar ik de remonstranten van ken weet ik niet meer, maar ik was op de hoogte van het bestaan van de Remonstrantse Broederschap. Toen ik in mijn woonplaats een aankondiging las van de remonstrantse Werkgroep Houten besloot ik dat ik er maar eens langs moest gaan. Er werd een korte cursus over Spinoza gegeven. Spinoza stond ook in de humanistische canon, dus dat durfde ik wel aan. De drie cursusavonden werden geleid door Heine Siebrands. Drie avonden heb ik aan zijn lippen gehangen. Niet alleen kon hij zeer boeiend vertellen over Spinoza, ook de ogenschijnlijke zijweggetjes in zijn verhaal hadden mijn volle aandacht. Deze man, dominee in de Geertekerk in Utrecht, ging zich zorgen maken als hij mensen iedere week in de kerk zag zitten. Er ging een opluchting door mij heen; geen gedoe als je er niet bent. Integendeel zelfs. Mijn eerste kennismaking met remonstranten smaakte naar meer.

De remonstrantse Werkgroep Houten organiseerde nog meer avonden. En met regelmaat was ik er te vinden. Zo vaak dat het opviel. En zo vaak dat ik dacht 'het zal vast niet lang meer duren voordat ik meegevraagd wordt naar de kerk'. Want zo gaat dat bij kerken; toon je

belangstelling dan volgt de uitnodiging tot kerkgang als vanzelf. Dus ik wachtte. En wachtte. En wachtte nog wat langer.

Het zag er naar uit dat, wilde ik ooit eens in de Geertekerk belanden, ik zelf actie zou moeten ondernemen. Inmiddels zelf lid van de werkgroep organiseerde ik een wandeltocht naar de kerk, zo'n acht kilometer lopen. En zo vertrokken we op een vroege zondagmorgen met een klein groepje richting kerkdienst. Een fenomeen dat zich nog een aantal keren herhaald heeft.

Algauw stuitte ik op de cursus Dwars geloven van Jan-Willem Nieuwenhuijsen. Een aantal avonden in een van de ruimten van de Geertekerk. Avonden over religie, spiritualiteit, remonstranten en vooral ook over ons eigen verhaal en inbreng. Een gemêleerde groep: verschillende leeftijden, diverse werk- of studieomgevingen en al wel of nog niet bekend met de remonstranten. Het waren boeiende avonden. En ook hier hoorde ik dingen van de gespreksleider die mijn aandacht hadden. Ik dacht: als er zo over gesproken kan worden, dan zijn die remonstranten vast iets voor mij.

Een mailtje van de dominee van de Geertekerk: of ik belangstelling had voor de oriëntatiecursus die weer van start zou gaan. Geheel vrijblijvend natuurlijk. Dat durfde ik wel aan: geheel vrijblijvend. Dat vrijblijvende schiep ruimte. Want hoe vrijblijvend is het als je waagt aan de oriëntatiecursus? De cursus die eenmaal per jaar gegeven wordt en onder leiding staat van een van de predikanten. De cursus die je meer inzicht geeft in het reilen en zeilen van de remonstranten in het algemeen en die van de Remonstrantse Gemeente Utrecht in het bijzonder. Plus dat de cursus een beroep doet op je eigen houding aangaande geloven.

Bij de remonstranten vind ik gelijkgestemden: intelligente mensen met een brede interesse, een gemeenschap waar ik mij thuis voel. Ik heb er een levensbeschouwelijk thuis gevonden. Waar ruimte is voor het onvolmaakte, voor kwetsbaarheid, voor stilte, voor rituelen, voor het heilige. De kerkdiensten bieden mij de mogelijkheid om in gemeenschappelijkheid stil te staan bij het leven. Een leven waarin je het niet allemaal zelf hoeft te doen. Het valt je soms toe; ten goede of ten kwade. Een situatie kan soms meer gebaat zijn bij een ontvankelijke passiviteit:

een actief afwachten. Zo kan er een geestelijke ruimte ontstaan. Het hiervoor open kunnen staan, en niet alles zelf eigenmachtig willen bedenken, maakt dat het leven soms als ‘vanzelf’ kan gaan (Zeeland 2012, 60).

En tot slot vind ik er ruimte voor het niet-weten ‘als een voelbaar element’. Het aarzelen, het zoekende ook, dat is wat voor mij de remonstranten zo dierbaar maakt.

4.2. *Tussen geloof en ongeloof, modernisme op herhaling?*

‘Geloof verandert, mensen zijn religieus, ook als dat religieuze aspect niet eens als zodanig meer te herkennen is. De grenzen tussen ‘geloof’ en ‘ongeloof’ vervloeien’ (Smedes 2016, 63). Over die vervagende grens schrijft Smedes in zijn boek *God, iets of niets* en stelt hij dat dit vervloeien van grenzen tussen geloof en ongeloof een kenmerk is van onze huidige samenleving (Smedes 2016, 14).

Tegelijk staat ook op de maatschappelijke agenda het idee dat geloof en wetenschap in een voortdurende staat van conflict met elkaar zijn (Smedes 2016, 15). Smedes ziet aanwijzingen dat belangstelling voor levensbeschouwelijke en zingevingsvragen in onze samenleving groot is (Smedes 2016, 19).

Het boek van Smedes is onder meer interessant omdat met iets andere ogen naar de ‘God in Nederland’ rapportages wordt gekeken (Smedes 2016, 33-63). Het is niet zo zeer dat het religieuze gevoel afneemt alswel dat het typische theïstische godsbeeld uit de gratie raakt. Het christendom als zodanig wordt steeds marginaler en is dikwijls een onbekende en vreemde wereld geworden voor veel mensen. Daarnaast verandert geloof steeds meer. ‘Traditioneel christelijk geloof – met name godsgeloof – is dus sterk op zijn retour, maar de belangstelling voor spiritualiteit en zingevingsvragen is nog altijd sterk. Misschien mag je voorzichtig concluderen dat mensen wellicht niet (veel) minder gelovig worden, maar vooral anders gelovig’ (Smedes 2016, 55).

Met het achterlaten van een klassiek en personalistisch theïsme laat God als het ware een leegte achter. Een leegte, niet als een gemis, maar als een uitnodigende heilvolle en mystieke

ruimte. De grote verhalen zijn voorbij en geven geen structuur, verlenen geen steun of bieden geen conformisme meer. 'Er is nog slechts interpretatie, die mij uitnodigt om zelf na te denken, met inbreng van de intellectuele en culturele bagage die ik met mij draag.' Dit brengt een zekere relativiteit met zich mee, maar biedt eveneens vrijheid en creativiteit (Smedes 2016, 239).

'Iets wat geen verband houdt met het geloof in een bovennatuurlijke God wordt niet als 'religieus' beschouwd. Dat is echter precies de voorstelling waar Tillich zich als post-theïstisch theoloog tegen verzet' (Smedes 2016, 262). Deze voorstelling en het verzet van Tillich dateren van de tweede helft van de twintigste eeuw. Het is veelzeggend dat het theïsme, ook al wordt het grotendeels niet meer aangehangen door hedendaagse academische theologen (Smedes 2016, 23), zo uitgebreid aan bod komt in het boek van Smedes. De discussie over geloof versus ongeloof zoals die vanaf de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw gevoerd werd - binnen onder andere de Remonstrantse Broederschap - lijkt nu weer gevoerd te moeten worden (Smedes 2016, 86). Nu niet intern, maar extern, naar buiten toe gericht: dit om de in paragraaf 3.2.4 genoemde drempels voor mogelijk nieuwe geïnteresseerden te verkleinen.

4.3. Conclusie

Na een theoretisch zoeken over hoe om te gaan met christelijke thema's als geschenk en gemeenschap ging ik ook in de praktijk zoeken. Levensbeschouwelijk miste ik nog wat in mijn 'huis' en ging ik op zoek. Zo kwam ik bij de remonstranten terecht en via een geleidelijk pad vond ik mijn weg in deze kerk.

Ik vond bij de remonstranten gelijkgestemden: intelligente mensen met een brede interesse. Waar ruimte is voor het onvolmaakte, voor kwetsbaarheid, voor stilte, voor rituelen, voor het heilige.

Voor wie geïnteresseerd is in de remonstranten zijn er diverse manieren om ze te leren kennen. Via laagdrempelige cursussen, langer lopende bijeenkomsten evenals de kerkdiensten. Vrijheid, of je besluit deel te nemen, en autonomie, wie een goed idee heeft mag er mee aan de slag, zijn waardevolle aspecten.

Wil de Remonstrantse Broederschap ook aantrekkelijk zijn voor mensen zonder kerkelijke achtergrond, dan is het van belang om zich bewust te zijn van de gevoeligheden die er kunnen leven als het gaat om wat als echt religieus gedacht wordt (theïsme) en wat niet.

5. Samenvatting

Als centrale vraag van deze scriptie is aangehouden:

Welke thema's rondom geloven speelden er bij de remonstranten tussen 1872-1928 en welk licht werpt dat op de thema's die resoneren binnen de remonstranten anno nu, en mijn inbedding in deze geloofsgemeenschap?

Tegelijk met de verplaatsing van het remonstrants seminarium naar Leiden, in 1872, doet het modernisme als leidende theologische stroming zijn intreden bij de remonstranten. De modernen staan een kritische wetenschappelijkheid voor ogen. Uitgangspunt is dat de mens niet steunt op vreemd gezag van Bijbel of kerk, maar steunt op eigen waarneming, eigen onderzoek en eigen denken. De modernen leunen daarbij op de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen. Het is een theologie met een optimistische mensvisie en een algemeen vooruitgangsgeloof.

Na Eerste Wereldoorlog treedt er een kentering op in het moderne denken.

Vooruitgangsgeloof en optimisme voldeden niet langer. Als reactie op het modernisme ontvouwt zich het rechtsmodernisme. De rechtsmodernisten waren eerder geneigd tot een pessimistische kijk op de wereld en de mens. Godsdienstig leven werd niet langer meer bepaald door de eenheid van het goddelijke en het menselijke, maar door de tweeheid van zonde en genade. Er ontstond een hernieuwde belangstelling voor Christus en de christologie.

De huidige remonstranten vinden dat het geloof bij de mensen zelf begint. Het samen in gesprek gaan over wat er echt toe doet in het leven is een mogelijkheid om jezelf te oefenen in 'levenswijsheid'. Van belang is dat een ieder vrij is om het geloof op zijn of haar eigen manier te beleven.

Sinds 2013 is nadrukkelijk ingezet op een vernieuwende ervaringstheologie: de theologie van de kwetsbaarheid. Deze theologie gaat over persoonlijke ontregelende ervaringen die het bestaan op zijn kop zetten. De ervaringen maken het leven voelbaar en kunnen een

uitnodiging worden om stil te staan bij wat nu echt van waarde is. Dit soort ervaringen, ook wel contrastervaringen genoemd, kunnen zowel negatief als positief zijn. Oervragen, geformuleerd aan de hand van de systematische opbouw van de christelijke geloofsleer, kunnen behulpzaam zijn in de zoektocht van kwetsbaar leven. Als mensen hebben we elkaar meer te vertellen dan we denken en we hebben elkaar voortdurend nodig om niet (weer) in het donker te verdwalen.

Aangaande de moderne theologie werd naar voren gebracht wat nu nog het eigenlijk christelijke was. Ook nu, ten aanzien van de theologie van de kwetsbaarheid, wordt deze vraag naar voren gebracht.

In de door de Remonstrantse Broederschap uitgedachte reclamecampagne is de hoogopgeleide 45 plusser met een (van huis uit) kerkelijke achtergrond als primaire doelgroep gekozen. Daarnaast is er m.i. nog een andere interessante doelgroep voor de remonstranten, namelijk de niet-kerkelijke maar wel in zingeving geïnteresseerde mensen. Bij deze doelgroep zijn nog wel enkele obstakels te overwinnen. Het beeld dat kerkelijk ongebondenen hebben van kerken valt te typeren als: dogmatisch en gebaseerd op angst en dwang. Men heeft er moeite mee om zich een kerk voor te stellen die niet aan dit plaatje beantwoordt.

Toestroom van nieuwe belangstellenden en leden en vrienden voor de Remonstrantse Broederschap zou welkom zijn. Hierin is geen verschil met zo'n 150 jaar geleden toen door het voeren van een orthodoxere koers binnen de Hervormde Kerk een deel van de vrijzinnig hervormden een nieuw kerkelijk dak vonden bij de Remonstrantse Broederschap.

Wat tevens overeenkomstig is, is de schroom om het over deze wenselijkheid van nieuwe aanwas te hebben. Wel een groot verschil is dat de reclamecampagne nu expliciet is opgezet in tegenstelling tot de 'spontane' toestroom ten tijde van de moderneren. De Remonstrantse Broederschap is zich er van bewust dat de wijze waarop zij haar boodschap wil brengen op punten aangepast zal moeten worden aan de behoefte van nieuwe generaties.

Mijn inbedding in de remonstrantse geloofsgemeenschap heb ik gevonden in de aanwezige ruimte voor het onvolmaakte, voor kwetsbaarheid, voor stilte, voor rituelen, voor het heilige. Via laagdrempelige cursussen, langer lopende bijeenkomsten evenals de kerkdiensten kan kennis gemaakt worden met de remonstranten. Wil de Remonstrantse Broederschap ook

aantrekkelijk zijn voor mensen zonder kerkelijke achtergrond, dan is het van belang om zich bewust te zijn van de gevoeligheden die er kunnen leven als het gaat om wat als echt religieus gedacht wordt en wat niet.

De discussie over geloof versus ongeloof zoals die vanaf de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw gevoerd werd binnen onder andere de Remonstrantse Broederschap lijkt nu weer gevoerd te moeten worden, echter niet intern maar vooral dient discussie extern gericht te zijn om geïnteresseerden te bereiken.

Bibliografie

Anbeek, Christa, en Ada de Jong. *Berg van de ziel, persoonlijk essay over kwetsbaar leven*. z.p.: Ten Have, 2013.

Anbeek, Christa. *Aan de heidenen overgeleverd, hoe theologie de 21ste eeuw kan overleven*. Utrecht: Ten Have, 2013.

Anbeek, Christa. „Remonstranten: geloof begint bij jou.” In *Als geloof bij jezelf begint, remonstranten en hun identiteit*, door Bert Dicou en Elza Kuyk, 5-11. Utrecht: Arminius Instituut en Remonstranten, 2015.

Anbeek, Christa. „World-viewing Dialogues on Precarious Life: The Urgency of an New Existential, Spiritual, an Ethical Language in the Search for Meaning in Vulnerable life.” *Essays in the Philosophy of Humanism*, nr. 25.2 (2017): 171-186.

Anbeek, Christa. *Joseph en zijn broer, van overleven naar spelen en andere zaken van ultiem belang*. Utrecht: Ten Have, 2018.

Barnard, Tjaard. „Remonstrantie: banier of steen des aanstoots.” In *De Remonstrantie 400 jaar, ontstaan, historie, actualiteit*, door Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen, 92-105. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010.

Barnard, Tjaard. *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk. De Remonstrantse Broederschap tussen 1850-1940*, Amsterdam: Baataafsche Leeuw, 2006.

Beleidsplan. „Beleidsplan Remonstranten Algemene Vergadering van Bestuur.” 2014.

Berkvens-Stevelinck, Christiane. „Slotbeschouwing.” In Koen Holtzapffel en Pieter Korbee (red.) *In mij stroomt een rivier, remonstrantse predikanten over wat hen bezielt*, 145-152. Utrecht: Uitgeverij Meinema, 2017.

Bosman, Mijnke, Johan Goud en Marius van Leeuwen (red.) *Een weg van vrijheid, reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis*. (tweede druk). Zoetermeer: Uitgeverij Meinema 2007.

Brown, Brené. *Verlangen naar verbinding, er echt bijhoren en de moed om alleen te staan*. Amsterdam: Bruna Uitgevers B.V., 2018.

Coenradie, Sigrid, Bert Dicou en Anne Claar Thomasson-Rosingh. *Weg met de Bijbel, Gids voor vrijzinnig bijbellezen*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2017.

Cossee, Eric. „De Remonstrantie tussen Verlichting en modernisme.” In *De Remonstrantie 400 jaar*, door Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen, 79-91. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010.

Dicou, Bert (red.) *Goddeeltjes*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema 2014.

Eck, van, Frits. *Een huis van steen en woord, de Remonstrantse Kerk te Dordrecht 1901 - 2001*. Dordrecht: Drukkerij Jonkheer, 2001.

Goud, Johan. Achtergronden van de nieuwe belijdenis. In Mijnke Bosman, Johan Goud en Marius van Leeuwen (red.) *Een weg van vrijheid, reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis*, 27-38. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2007.

Hendrikse, Klaas. *Geloven in een God die niet bestaat*. z.p: Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2008.
Hoenderdaal, G.J. *Staat in de vrijheid, de geschiedenis van de remonstranten*. Zutphen: De Walburg Pers, 1982.

Holtzapffel, Koen, en Pieter Korbee. *In mij stroomt een rivier, remonstrantse predikanten over wat hen bezielt*. Utrecht: Uitgeverij Meinema, 2017.

Klein Wassink, B. en Th. M. van Leeuwen. *Tussen tijd en tijdgeest; denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar*. Utrecht: De Ploeg, 1989.

Klooster, Rienk. *Het vrijzinnig protestantisme in Nederland*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2006.

Leeuwen, van, Th. Marius. Hoe heilig is de bijbel? Naar een nieuwe onbevangenheid. In Drees, W.B. (red.) *Een beetje geloven, actualiteiten en achtergronden van het vrijzinnig christendom*, 17-21. z.p.: Uitgeverij Balans, 1999.

Nissen, Peter. *Kerk*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2014. Uit de serie Goddeeltjes.

Otto, Rudolf. *Het heilige: een beschouwing over het irrationele in de idee van het goddelijke en de verhouding ervan tot het rationele*. Amsterdam: Uitgeverij Abraxas, 2012.

Peters, Michel. „Anders & relevant.” *Adrem, remonstrants maandblad* 28 (oktober 2017): 8-9.

Pieper, Josef. *Rust en beschaving*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2003.

Praag van, J.P. *Grondslagen van humanisme, inleiding tot een humanistische levens- en denkwereld*. Amsterdam: Boom Meppel, 1989.

Smedes, Taede A. *God, iets of niets? De postseculiere maatschappij tussen geloof en ongeloof*. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V., 2016.

Verhoeven, C. *Random de leegte*. Utrecht: Amboboeken, 1969.

Vuyk, Simon. *Het einde der remonstranten*. Utrecht: Kok, 2012.

Zeeland, van , Sandra. *Stilte en rust, een literatuuronderzoek naar de plaats van stilte en rust in humanisme*. Utrecht: afstudeerscriptie Universiteit voor Humanistiek, 2012.

website:

<https://www.remonstranten.nl/wat-geloven-wij/>
laatstelijk geraadpleegd d.d. 10 april 2018